

de mos

Jaargang 22
Januari 2006

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

1

N I D I

inhoud

- 1 Keuzevrijheid pensioen
- 4 Demodata
- 4 AIDS-wezen speerpunt van beleid
- 7 Demodata

Foto: Marcel Minnée

Keuzevrijheid pensioen

Vloek voor de één, zegen voor de ander

HARRY VAN DALEN, KÈNE HENKENS EN
DOUGLAS HERSHEY

De financiering van pensioenen is een bron van zorg voor beleidsmakers. De vergrijzing zet onverminderd door en maakt dat oude pensioenspelregels veranderen. Langzaam maar zeker verschuiven risico's en verantwoordelijkheden meer naar de werknemer. Het zelfstandig beslissen over pensioenfinanciering is geen sinecure en een grote keuzevrijheid is voor velen geen onverdeeld genoegen, zo blijkt uit een vergelijking van attitudes en oordelen van werknemers in Nederland en de Verenigde Staten.

Nederland is door tal van hervormingen en dereguleringsmaatregelen een aardig laboratorium voor pensioenwetenschappers aan het worden. Het pensioensysteem dat decennialang werd gekenmerkt door het verzorgende karakter wordt langzaam maar zeker ingewisseld voor een systeem waarbij verantwoordelijkheid en risico steeds meer bij de werknemer komen te liggen. De vergrijzing maakt dat de samenstelling van de groep premiebetalers en uitkeringsgerechtigden fundamenteel verandert. Indien er niets gebeurt komt de rekening te eenzijdig bij hedendaagse en toekomstige generaties te liggen. Om kostenstijgingen in de tijd uit te spreiden zijn allerlei hervormingen in de maak. Het kabinet Balkenende wil in overeenstemming met de Europese akkoorden dat de leeftijd waarop men daadwerkelijk met pensioen gaat in de nabije toekomst met vijf jaar toeneemt. De kans hierop is niet groot als werknemers massaal de mogelijkheden die de nieuwe levensloopregeling biedt inzetten voor een reparatie van het prepensioen. De cruciale vraag voor beleidsmakers is wat er gebeurt met werk en besparingen als de eigen verantwoordelijkheid van werknemers toeneemt.

Om een idee te krijgen van de gevolgen van wijzigingen in (pré)pensioenland is het leerzaam om een blik over de grens te werpen en te kijken naar een land waar de eigen verantwoordelijkheid een veel grotere rol in het dagelijks leven speelt dan in Nederland. In 2004 heeft het NIDI een onderzoek uitgevoerd onder circa 1.000 Nederlandse en 500 Amerikaanse werknemers ter vergelijking van attitudes en verwachtingen over de pensioensituatie van werknemers die leven in twee verschillen-

Tabel 1. Internationale vergelijking pensioencontracten en vermogensopbouw

	Verdeling deelnemers aan pensioencontracten, gedefinieerd in termen van:		Totale waarde pensioenfondsen en levensverzekeringen (in % BBP)
	Uitkeringen	Premies	
België	100	0	37
Nederland	95	5	129
Duitsland	95	5	4 ^a
Japan	94	6	49
Verenigd Koninkrijk	84	16	128
Luxemburg	80	20	n.b.
Finland	79	21	25
Ierland	64	36	n.b.
Frankrijk	60	40	57
Denemarken	50	50	95
Zweden	50	50	8 ^a
Korea	46	54	26
Portugal	46	54	22
Verenigde Staten	30	70	81
Oostenrijk	25	75	23
Zwitserland	24	76 ^b	186
Spanje	10	90	7 ^a
Italië	8	92	22
IJsland	8	92	89
Estland	0	100	n.b.
Hongarije	0	100	9
Polen	0	100	8
Slowakije	0	100	20
Tsjechië	0	100	8

(a) Alleen de waarde van pensioenfondsinvesteringen in het jaar 2003.

(b) Queisser en Whitehouse (2003).

n.b. staat voor niet beschikbaar.

Bron: OESO, Pension markets in focus, Newsletter juni 2005, no. 1.

mers nauwelijks hoeven te denken over pensioenbeleggingen en zich alleen bekommeren om pensioenrechten. Nederland telde per 1 januari 2005 829 pensioenfondsen met 6,2 miljoen pensioendeelnemers en de waarde van het pensioenvermogen bedroeg op dat moment 534 miljard euro. In 2004 kwam er 23 miljard euro aan pensioenpremies binnen en werd 16 miljard euro aan pensioen uitgekeerd. Vanzelfsprekend zal de vergrijzing deze stroom gelden fundamenteel beïnvloeden. Gezamenlijk beheren de Nederlandse pensioenfondsen en verzekeraars die zich toeleggen op pensioencontracten een vermogen dat in 2003 129 procent van het nationaal inkomen bedroeg, oftewel 540 miljard euro.

Niet alle landen hebben de zaken zo geregeld als Nederland en de Verenigde Staten is welhaast het spiegelbeeld van Nederland. Tabel 1 laat zien waar Nederland en de Verenigde Staten zich bevinden in het internationale spectrum. In Nederland is 95 procent van de aanvullende pensioencontracten gedefinieerd in termen van een uitkering: de uitkering ligt vast (bijvoorbeeld 70 procent van het inkomen bij 40 dienstjaren) en de premies zijn afhankelijk van het succes van beleggingen en financieel beheer. In termen van belegde gelden behoort Nederland tot de wereldtop. Alleen Zwitserland is, met een pensioenvermogen dat 186 procent van het nationaal inkomen bedraagt, Nederland de baas. Hoe anders is de situatie in de Verenigde Staten waar de eigen verantwoordelijkheid in pensioenen de boventoon voert en waar de meeste pensioenen zijn gedefinieerd in termen van premies: 70 procent van de pensioendeelnemers heeft een contract waarin de inleg van premies is vastgelegd maar de uitkering niet. Kortom, de werknemer draagt het risico als er iets misgaat met de beleggingen, maar trekt ook het profijt als die beleggingen succesvol blijken. Die verschillen vertalen zich ook in macro-economische spaarcijfers. Niet minder dan 40 procent van het pensioeninkomen in de VS betreft individuele vrije besparingen tegen tien procent in Nederland. De vrije pensioenbesparingen zijn in Nederland de laatste jaren weliswaar ge-

de culturen. Hier wordt ingegaan op een aantal saillante verschillen uit die studie.

Verschillen tussen de VS en Nederland

De verschillen tussen de pensioeninstituten in de VS en Nederland zijn groot. Nederland kent een lange traditie van collectief geregelde pensioenen, waarbij de verplichting om te sparen een grote rol speelt. Voorts zijn pensioenen vaak gedefinieerd in termen van uitkeringen en niet in premies waarmee Nederlandse werkne-

Foto: Marcel Minnée

groeit maar het gros van de pensioenbesparingen vindt nog altijd plaats via verplichte pensioenverzekeringen.

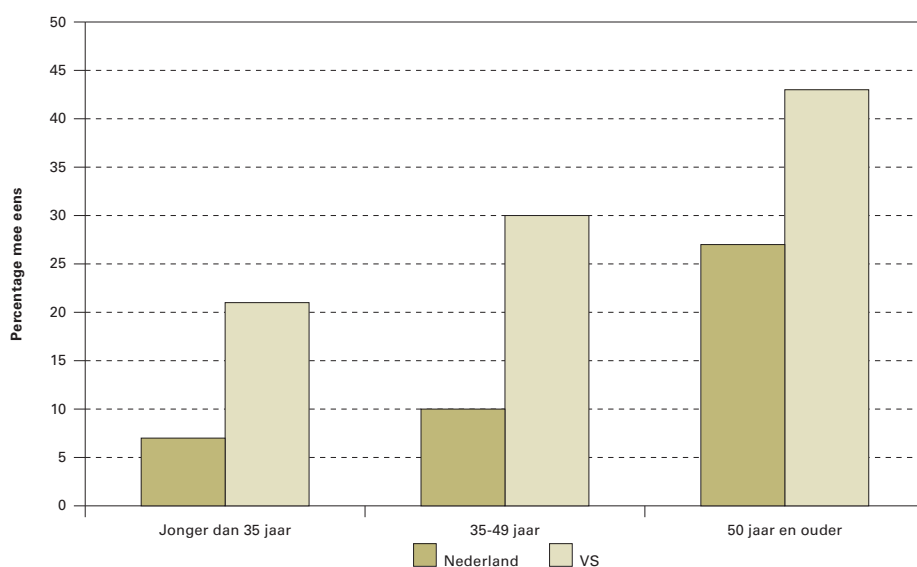
Gedachten van pensioenplanners

Een open vraag is of de verschillen in pensioenculturen ook hun weerslag hebben in het denken over pensioen. Het overgrote deel van de Nederlandse werknemers houdt zich voor zijn 50ste jaar nauwelijks met zijn pensioen bezig. Bij Amerikaanse werknemers is het pensioenbewustzijn – vooral op jongere leeftijd – een stuk hoger (zie figuur 1). In de VS komt het voor dat scholieren al voordat ze de arbeidsmarkt hebben betreden over de noodzaak van pensioenplanning worden voorgelicht.

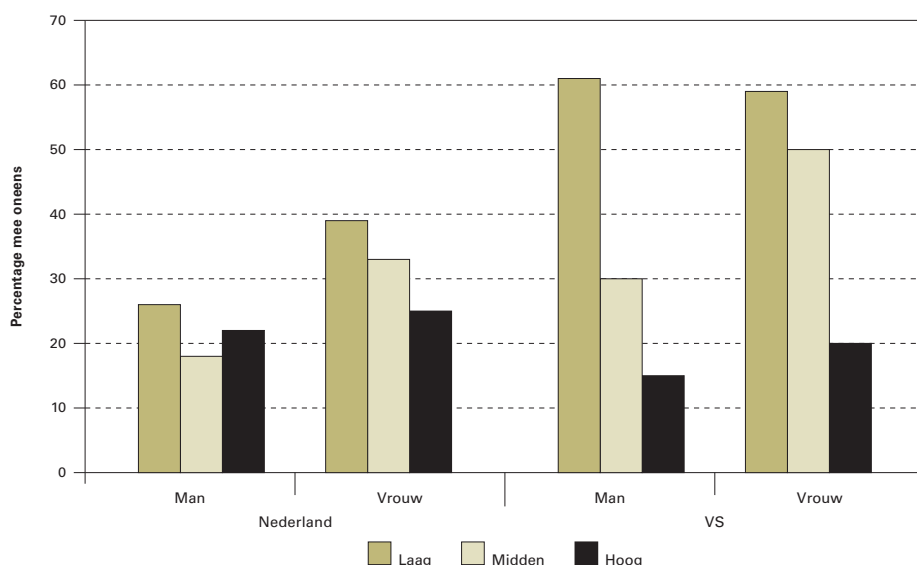
Ondanks de geringe denkinspanning is de gemiddelde Nederlandse werknemer redelijk optimistisch over zijn toekomstige pensioen. Maar achter gemiddelden gaat een grote verscheidenheid schuil. Vooral de verschillen tussen inkomensgroepen in de twee landen zijn opvallend. Terwijl in de Verenigde Staten actief pensioensparen vooral een zaak is van de hogere inkomensgroepen is er in Nederland nauwelijks een verschil te ontdekken tussen werknemers die veel of weinig verdienen. En dit blijft niet zonder consequenties. Een ruime meerderheid van de Amerikanen met een laag inkomen (zie figuur 2) spaart naar eigen zeggen onvoldoende voor de oude dag. Dat is tweemaal zoveel als in Nederland. Een grote gelijkenis tussen beide landen vinden we in het pensioenspaargedrag van werkende vrouwen. Vrouwen zijn in beide landen veel minder actief in de planning van hun pensioen en somberder over hun verwachte pensioenresultaat. Dat is wellicht een reflectie van het gegeven dat vrouwen minder dan mannen investeren in hun arbeidscarrière, maar onderstreept ook de risico's die veel vrouwen lopen op een tekort aan pensioen.

Een belangrijk resultaat weergegeven in figuur 2 is de mate van tevredenheid over de spaarinspanningen naar inkomensgroep in beide landen. In de Verenigde Staten sparen werknemers vooral uit de lage inkomensgroepen naar eigen zeggen onvoldoende voor hun pensioen en zijn de midden en lage inkomensgroepen ontevredener over hun pensioenbesparingen dan Nederlandse werknemers met een vergelijkbare inkomenspositie. Mensen met hogere inkomens in de Verenigde Staten zijn echter positiever over hun pensioenbesparingen dan Nederlandse veelverdieners. Dat stemt tot nadenken omdat het suggereert dat de werknemers die de verantwoordelijkheid kunnen dragen meer verantwoordelijkheid willen dragen als ze de keuze krijgen. De zelfbeschikking over niveau en hoogte van pensioenbesparingen is voor veel mensen uit de lagere inkomensgroepen echter geen onverdeeld genoegen. Zonder een verplichte deelneming in pensioenfondsen sparen zij vaak onvoldoende. Dit kan ermee te maken hebben dat sparen en beleggen specifieke kennis én zelfbeheersing vereisen die menigeen ontbeert. Het uitbesteden van het denken en doen over pensioen aan pensioenfondsen is een verstandig besluit, zolang deze het vertrouwen van hun deelnemers niet schenden en verstandig

Figuur 1. Percentage werknemers eens met de stelling 'Ik heb een duidelijke visie over hoe mijn leven er na pensionering uit zal zien', Nederland versus VS

Figuur 2. Percentage werknemers oneens met de stelling 'Ik spaar genoeg voor een goed pensioen', Nederland versus VS uitgesplitst naar inkomensgroepen

met ingelegde pensioengelden omgaan en op transparante wijze verantwoording afleggen over gevoerd beleid. Eerder onderzoek (zie tabel 2) heeft in dat verband laten zien dat het vertrouwen van Nederlandse werknemers in hun pensioenfondsen (gegevens over de VS ontbreken) groot is: ruim de helft van de werknemers heeft enig tot veel vertrouwen in de pensioenfondsen. Het vertrouwen in de overheid en in banken en verzekeraars is een stuk lager. Anders uitgedrukt: 15 procent van de werkne-

Tabel 2. Vertrouwen van werknemers in beheerders van pensioengelden in Nederland^a, 2004

	Geen vertrouwen	Weinig vertrouwen	Neutraal	Enig vertrouwen	Veel vertrouwen
	Percentages				
Pensioenfondsen	3	15	30	42	11
Overheid	7	25	33	30	5
Bank- en verzekeringsbedrijven	7	24	36	29	5

(a) De vraag gesteld aan respondenten luidde: "In hoeverre vertrouwt u de onderstaande instanties in het garanderen van een goed pensioen?"

Bron: NIDI (december 2004); N = 2.069.

Eind december liet het Japanse Ministerie van Gezondheid, Werk en Welzijn weten over 2005 een daling te verwachten van de bevolkingsomvang van Japan van rond de 10.000 mensen, emigranten en immigranten niet meegerekend. Het geschatte aantal van 1,067 miljoen geboorten zou worden overtroffen door een aantal van 1,077 miljoen overledenen. In vergelijking met 2004 telde 2005 zo'n 44.000 geboorten minder en 48.000 overledenen meer. Het is de eerste keer sinds 1899, toen het land zijn bevolking in kaart ging brengen, dat de natuurlijke groei negatief is. Het geschatte aantal sterfgevallen over 2005 werd alleen overtroffen in 1947. Het naoorlogse Japan kende een hoge zuigelingssterfte, maar de huidige stijging van de sterfte komt doordat het land sterk verouderd. (Japanese Organization for International Cooperation in Family Planning (JOICFP-e.news)).

mers koestert wantrouwen jegens pensioenfondsen terwijl 30 procent weinig vertrouwen heeft in de pensioengaranties van de overheid en van verzekeraars.

Sparen of langer doorwerken

Wat betekenen deze resultaten voor de toekomst van het prepensioen? Ervaringen uit de Verenigde Staten doen vermoeden dat vooral degenen die over ruime financiële middelen beschikken meer zullen gaan sparen voor hun pensioen en dat degenen die minder zullen sparen worden genoodzaakt om langer te werken of een lager pensioen te accepteren. Het zullen waarschijnlijk vooral de hogere lagen van de samenleving zijn die profiteren van de nieuwe keuzevrijheid, terwijl de werknemers die de kracht missen om zich te binden aan pensioenplannen de grootste risico's lopen op ongewenste uitkomsten aan het einde van hun loopbaan. Kortom, het voeren van eigen verantwoordelijkheid is niet voor iedereen vanzelfsprekend en keuzevrijheid lijkt daarmee voor de één een vloek en voor de ander een zegen.

LITERATUUR:

- Dalen, H.P. van en K. Henkens (2001), Ouderen en de dragelijkheid van ongelijkheid. *Economisch Statistische Berichten*, 86, ESB-dossier: D22-D23.
- Dalen, H.P. van en K. Henkens (2005), Wie vertrouwt de werknemer zijn pensioengeld toe? *Economisch Statistische Berichten* 86, 11 februari 2005, pp. 58-60.
- Ekert, D.J. (2004), Born to retire: the foreshortened life course, *The Gerontologist*, 44, pp. 3-9.
- Hershey, D., K. Henkens en H.P. van Dalen (2005), Mapping the minds of retirement planners: A cross-cultural perspective. Working paper NIDI, Den Haag.
- Queisser, M. en E. Whitehouse (2003), Individual choice in social protection: The case of Swiss pensions. Parijs: OECD. <http://www.oecd.org/dataoecd/13/46/7090927.pdf>.

Dr. H.P. van Dalen, Erasmus Universiteit Rotterdam en NIDI, **dr. K. Henkens**, NIDI en **dr. D.A. Hershey**, Oklahoma State University Department of Psychology; e-mail: dalen@nidi.nl